

ชนบทไทยภายใต้ กระแสความเปลี่ยนแปลง

ปัทมาวดี โพชนุกูล (ชูชุกิ)

คณะเศรษฐศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการ
วิจัย (สกว.)

ปาฐกถาพิเศษในการสัมมนาทางวิชาการสายงานเศรษฐกิจ ประจำปี 2556

จัดโดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

1

27 กันยายน 2556

หัวข้อการบรรยาย

- ลักษณะชนบทไทย: ประเด็นที่ถูกละเลย
- พลวัตชนบทไทย
- ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจสังคมชนบทไทยในปัจจุบัน
- อนาคตชนบทไทย

ลักษณะชนบทไทย: ประเด็นที่ถูกมองข้าม

ลักษณะชนบทไทย: ประเด็นที่ถุกมองข้าม

1. ชนบทไทยมีความแตกต่างหลากหลาย (Heterogeneous) ขึ้นอยู่กับ

- **สภาพภูมิเศรษฐกิจ ฐานทรัพยากร** เกิดวิถีการผลิตและสังคมที่แตกต่าง (เช่น สังคมชาวนา ชาวสวน ชาวประมง ต่างกัน)
  - มีผลต่อรายได้ การรวมกลุ่ม เกิดปัญหาและความต้องการที่แตกต่าง
- **การผสมผสานทางวัฒนธรรม** จากประวัติศาสตร์ถึงปัจจุบัน
  - มีผลต่อสภาพสังคม ทูทางสังคม และค่านิยมในพื้นที่
- **การเข้าถึงโครงสร้างพื้นฐานและตลาด** (เช่น ระบบชลประทาน ตลาดสินค้า ตลาดแรงงาน ตลาดทุน)
  - มีผลต่อผลิตภาพ (productivity) ต้นทุนการผลิต ต้นทุนการตลาด ราคาที่เกษตรกรได้รับ
  - ทางเลือกในการประกอบอาชีพ แหล่งรายได้ และหนี้สินครัวเรือน
  - เกิดเกษตรกรก้าวหน้า vs. เกษตรพึ่งตนเอง / เกษตรกรเต็มเวลา vs. เกษตรกรบางเวลา
- **ผลของนโยบาย(ที่ล้มเหลว)**

2. กลไกตลาดบกพร่อง เนื่องจาก

- ความเชื่อมโยงของระบบนิเวศในด้านการผลิต(**externalities**) และราคาไม่สะท้อนคุณค่าของทรัพยากรดิน น้ำ ป่า
- ความเสี่ยงและความผันผวนด้านการผลิตและราคา ทำให้ยากในการวางแผน สินเชื่อ มีต้นทุนสูง ต้นทุนธุรกรรมในการบริหารจัดการสูง
- ระบบกรรมสิทธิ์ไม่ชัดเจนในเรื่องที่ป่าและน้ำ
- ข้อมูลไม่สมมาตร ในเรื่องคุณภาพสินค้า ความปลอดภัยของสินค้าเกษตร เกิด **lemon market** ขายสินค้าคละในราคาต่ำ
- ต้นทุนการตลาดสูงเพราะเป็นเกษตรกรรายย่อย ไม่ได้การประหยัดต่อขนาดในการขนส่งและการเก็บรักษา
- ผลตอบแทนสุทธิต่ำ เกิดแรงผลักดันให้มีการเคลื่อนย้ายแรงงาน ที่ดิน ของภาคชนบทสู่ภาคเมืองหรือสาขาการผลิตอื่นๆ

3. ชนบทมีกลไกในการจัดการตนเองในระดับหนึ่ง

- Institutional arrangement ในชนบทเป็นการจัดการความเสี่ยงโดยใช้ทุนทางสังคม/กลไกทางสังคมเป็นเครื่องมือ ลดต้นทุนธุรกรรมต่ำ
- กลไกทางสถาบันในชนบทคือ การตกลงร่วมกัน ค่านิยม จารีต กติกา เกิดเป็นการออกแบบการจัดการแรงงาน ที่ดิน ทรัพยากร หรือ การรวมกลุ่มสมัยใหม่เป็นนวัตกรรมชุมชน เช่น กลุ่มองค์กรการเงิน กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากร
- กลไกตลาด กลไกรัฐ อาจขัดแย้ง ทำลาย หรือเกื้อหนุนการใช้กลไกทางสถาบันในชนบท
- กลไกตลาดเพิ่มโอกาส แต่ก็เพิ่มความเสี่ยง

4. การเติบโตของทุนไทยแบบผูกขาด หรือ ผู้ขายน้อยราย ในตลาดสินค้าเกษตรและตลาดปัจจัยการผลิต

- โดยกลไกภาคเอกชน (เช่น ผ่านเกษตรพันธะสัญญา)
- และโดยนโยบายรัฐ

พลวัตรชนบทไทย

พลวัตชนบทไทย

1. การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิต

- ระดับประเทศ: เศรษฐกิจพึ่งตนเอง → ข้าว (ภาคกลาง) → การผลิตเพื่อการค้า ข้าว พืชไร่ → ข้าว พืชไร่ พืชสวน ปศุสัตว์ ประมง
- ระดับครัวเรือน: เศรษฐกิจพึ่งตนเอง → เกษตรเชิงเดี่ยว → การผลิตเชิงเดี่ยวในภาคเกษตรแต่แสวงหาความหลากหลายของแหล่งรายได้ครัวเรือน

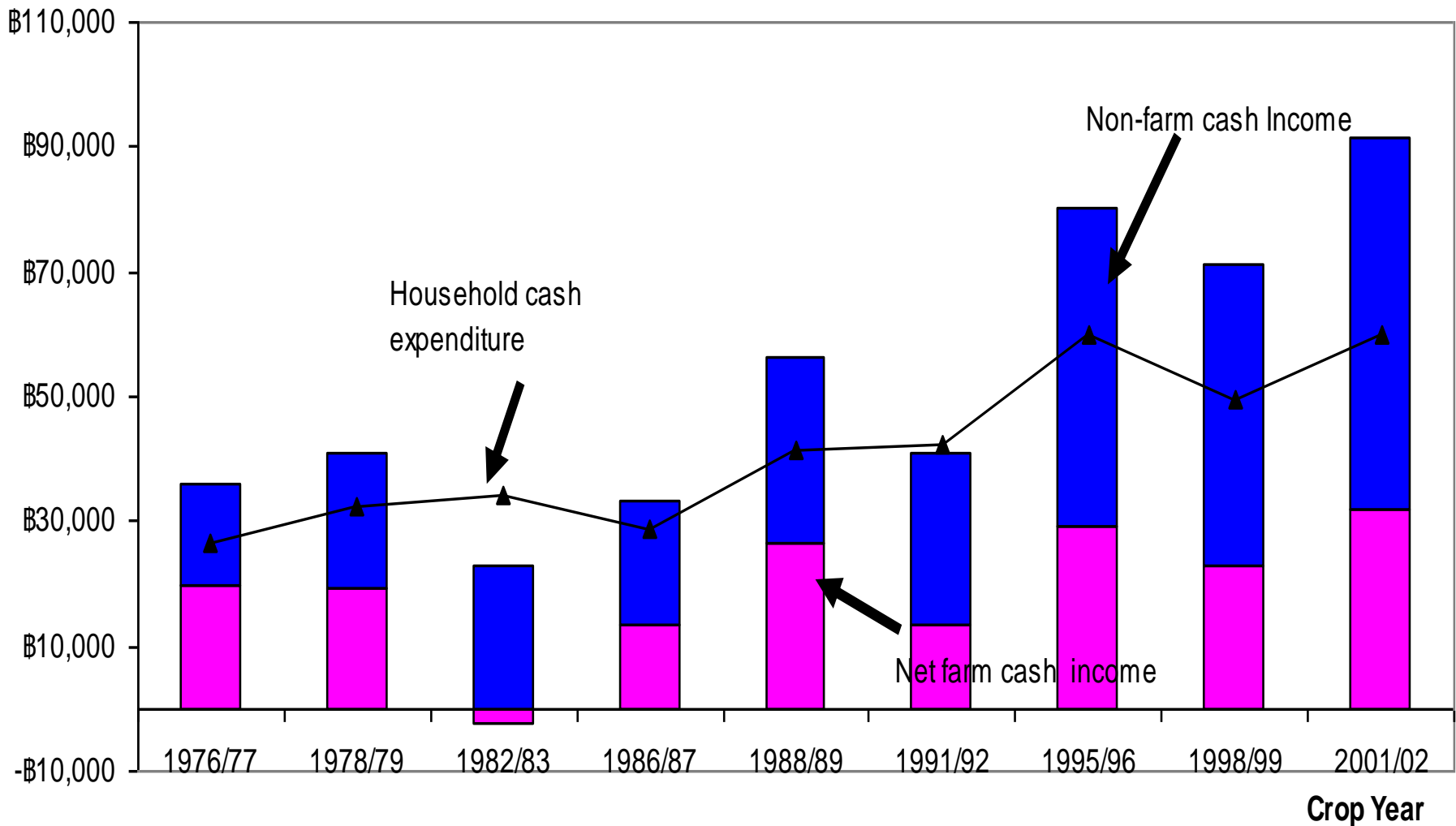
2. การเติบโตของเมืองและสภาพกึ่งเมืองกึ่งชนบทอย่างต่อเนื่อง

3. การกระจายแหล่งรายได้ของครัวเรือน

- รายได้ของครัวเรือนเกษตรกว่าครึ่งมาจากนอกภาคเกษตร (ตั้งแต่ 2530)
- รายได้ครัวเรือนชนบทมาจากการเป็นเจ้าของที่ดิน แรงงาน ทุน การเป็นผู้ประกอบการ
  - หากไม่ได้มีที่ดิน ทุน เป็นของตัวเอง และใช้แรงงานรับจ้าง รายได้จึงมาจากกำไรหรือขาดทุนจากการเป็นผู้ประกอบการเท่านั้น
  - แรงงานรับจ้างในภาคเกษตรอาจร่ำรวยกว่าเกษตรกร (ที่จ้างทุกอย่าง) ถ้าการผลิตล้มเหลวหรือสินค้าราคาตกต่ำ
- แหล่งรายได้ครัวเรือนเกษตรในปัจจุบัน
  - การทำงานในพื้นที่ (in farm, off farm, nonfarm, การรับงานมาทำที่บ้าน)
  - เงินโอน (จากการทำงานนอกพื้นที่ จากรัฐ)

ภาพที่ 1 รายได้เงินสดและรายจ่ายของครัวเรือนเกษตร

Bath / household

Source : Office of Agricultural Economics

รายได้ต่อหัว (2548)
(คิดจาก GDP ราคาปี 2548)

	GDP (ล้านบาท)	ประชากร (ล้านคน)	GDP per capita (บาท)
ภาคเกษตร	333,480	25.3	13,181.0
นอกภาคเกษตร	3,509,250	39.7	88,394.2
รวม	3,842,730	65.0	101,575.2

1.0

6.7

รายได้ต่อหัว 2551

(คิดจาก GDP ราคาปี 2551)

	ประชากร(ล้านคน)	GDP (ล้านบาท)	GDP per Capita (บาท)
ภาคเกษตร	24.9	1,054,175	42,336.345
นอกภาคเกษตร	41.1	8,050,784	195,882.82
รวม	66.32	9,104,959	137,288.28

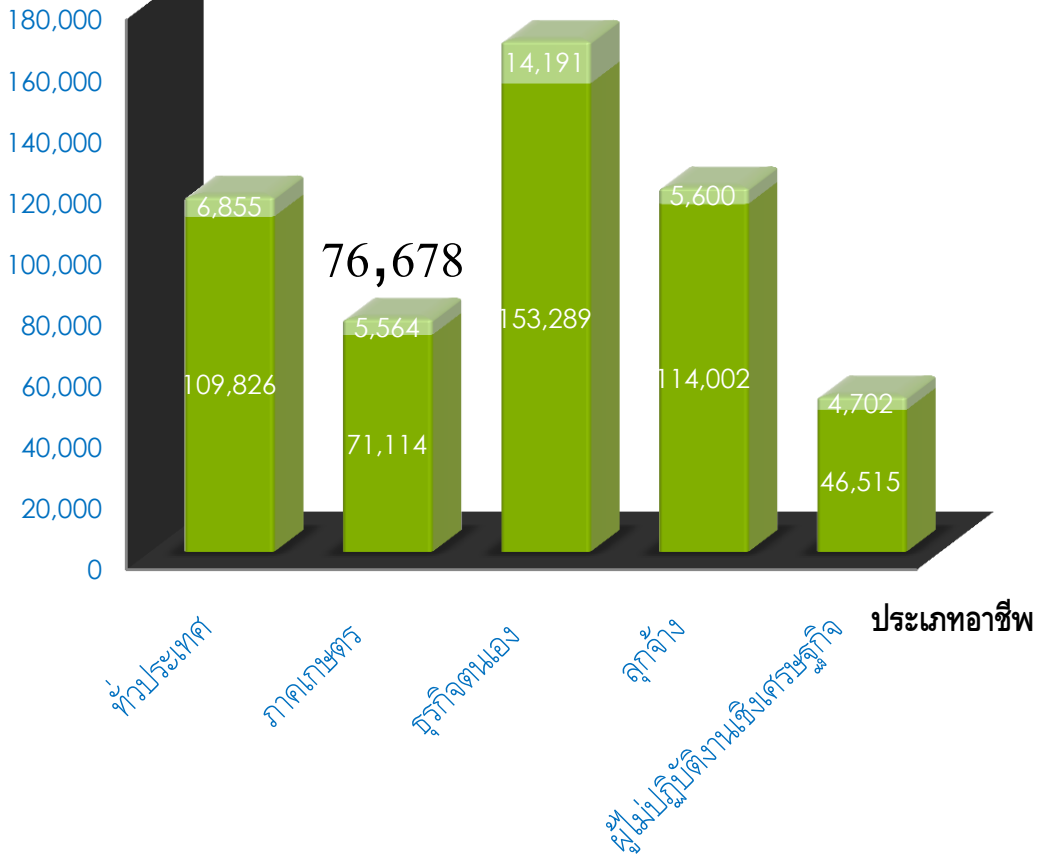
ที่มา : สำนักงานสถิติแห่งชาติ, สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

รายได้ต่อหัว 2554 (คิดจาก GDP ณ ราคาปี 2554)

	ประชากร (ล้านคน)	GDP (ล้านบาท)	GDP per Capital (บาท)	
ภาคเกษตร	24.118	1,406,504	58,317.6	1.00
นอกภาคเกษตร	39.958	9,132,942	228,563.5	6.49
รวม	64.076	10,539,446	164,483.5	

ปริมาณหนี้สินต่อ
ครัวเรือนเฉลี่ย
(บาท)

- หนี้สินนอกระบบ
- หนี้สินในระบบ

ปริมาณหนี้สินต่อครัวเรือนเฉลี่ยจำแนกตามอาชีพ

2550

4. การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมและการเมือง

- การกระจายอำนาจสู่ อปท. ??
- การเกิดกลุ่มพลังชุมชนในบางเรื่อง เช่น กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากร กลุ่มการเงินชุมชน กลุ่มเกษตรทางเลือก
  - ระบบกลุ่มในแนวระนาบ ทดแทนระบบอุปถัมภ์ได้หรือไม่ ? (อคิน ระพีพัฒน์)
- บทบาทของกลุ่มทุน (กลุ่มทุนข้ามชาติ กลุ่มทุนชาติ และกลุ่มทุนท้องถิ่น)
- ระบบอุปถัมภ์เชิงนโยบาย โดยนักการเมือง

ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงชนบทไทยในยุค ปัจจุบัน

1. กระบวนการประชาธิปไตย (สร้างประสบการณ์) รัฐธรรมนูญ 2540 (เปิดพื้นที่) และกองทุนในวิฤตเศรษฐกิจ 2540 (เอื้อให้เกิดกระบวนการ)
2. ทักษิณอมิกส์
3. การเมืองหลังรัฐประหาร 2549
4. การเติบโตของภาคเมืองและอุตสาหกรรม
5. โลกาภิวัตน์ การค้าเสรีและการรวมกลุ่มในภูมิภาค

ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงชนบทไทยในยุคปัจจุบัน

1. กระบวนการประชาธิปไตย (สร้างประสบการณ์) รัฐธรรมนูญ 2540 (เปิดพื้นที่) และกองทุนในวิฤตติเศรษฐกิจ 2540 (เอื้อให้เกิดกระบวนการ)

- กระบวนทัศน์ของคนชนบทและบทบาทของปราชญ์ชาวบ้าน
  - การตื่นตัวทางการเมือง ความเชื่อในพลังชุมชน (มีพื้นฐานจากประสบการณ์ยุคคอมมิวนิสต์)
  - ปราชญ์ชาวบ้านมีส่วนร่วมในกระบวนการกำหนดนโยบาย เช่น กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากร กลุ่มองค์กรการเงิน แต่พบว่า ไม่ง่าย ไม่สำเร็จ
- กระบวนการชุมชนเข้มแข็งมากขึ้น การรวมกลุ่ม กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากร กลุ่มองค์กรการเงิน กลุ่มเกษตรทางเลือก
- ภาคชนบท มีพลัง(ศักยภาพ) ทางสังคมและการเมืองภาคประชาชน
- ภาคเมือง (และพรรคการเมืองที่มีฐานเสียงในภาคเมือง) สนใจพลังทางเศรษฐกิจและไม่เห็นศักยภาพในการเปลี่ยนแปลงของชนบท

2. ทักษิโณมิกส์

- การพัฒนาโดยเทคโนโลยีที่อ่อนแอ
- ทักษิณเห็นพลังของชนบท ต่อยอดบนกระบวนการกลุ่มที่มีอยู่ก่อน
- สร้างนโยบายประชานิยมถึงสวัสดิการ ในสเกลใหญ่
- สิ่งที่ทักษิณได้รับความนิยมมากคือ การปราบปรามยาเสพติดซึ่งเป็นปัญหาสำคัญที่ระบาดในหมู่บ้านถึงเมืองถึงชนบท แต่คนเมืองมองว่าเป็นปัญหาการฆ่าตัดตอน
- แนวทางทักษิโณมิกส์ vs. แนวทางเศรษฐกิจพอเพียง vs. แนวคิดพลังชุมชน (การพึ่งตนเอง: ไม่ใช่ self-sufficiency แต่หมายถึงความเป็นอิสระจากกลุ่มทุนและกลุ่มการเมือง)
- ทักษิโณมิกส์สนับสนุนกลุ่มชุมชน แต่อยู่บนฐานคิดการพึ่งตนเองจริงหรือ ?

3. การช่วงชิงทางการเมืองหลังรัฐประหาร 2549

- หลังการช่วงชิงทางการเมืองทำให้ระบบอุปถัมภ์โดยนักการเมืองเข้มแข็งขึ้น
- กองทุนหมู่บ้านเป็นฐานพลังกลุ่มที่สำคัญ และได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลเพื่อไทย ไทยรักไทย..ให้เติบโตอย่างต่อเนื่อง
- ปัญหาของนโยบายประชานิยมแบบถดถอยที่ลดพลังชุมชน

4. การเติบโตของภาคเมืองและอุตสาหกรรม

- การไหลออกของแรงงานชาย แรงงานที่มีการศึกษา อยู่ในวัยแรงงานจากชนบทสู่เมือง ทำให้ ผลผลิตภาพแรงงานของภาคการเกษตรลดลง
- การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินไปสู่นอกภาคเกษตร อาจไม่ใช่ปัญหาในขณะนี้ เพราะขนาดการถือครองที่ดินต่อครัวเรือนในภาคเกษตรมากขึ้น เนื่องจากภาคเกษตรมีแรงงานน้อยลง
- ปัญหา คือ การเป็นเจ้าของที่ดิน
  - แม้พื้นที่ทำเกษตรต่อครัวเรือนใหญ่ขึ้น แต่ส่วนหนึ่งเป็นของตนเองอีกส่วนหนึ่งเป็นที่ดินเช่า
  - จากข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน ปี พ.ศ. 2549 พบว่ามากกว่าร้อยละ 40 ของครัวเรือนภาคเกษตรไม่มีที่ดินเลย หรือถือครองที่ดินน้อยกว่า 10 ไร่ (ดวงมณี เลาวกุล)

ขนาดของฟาร์มโดยเฉลี่ยรายภาค

20

2554

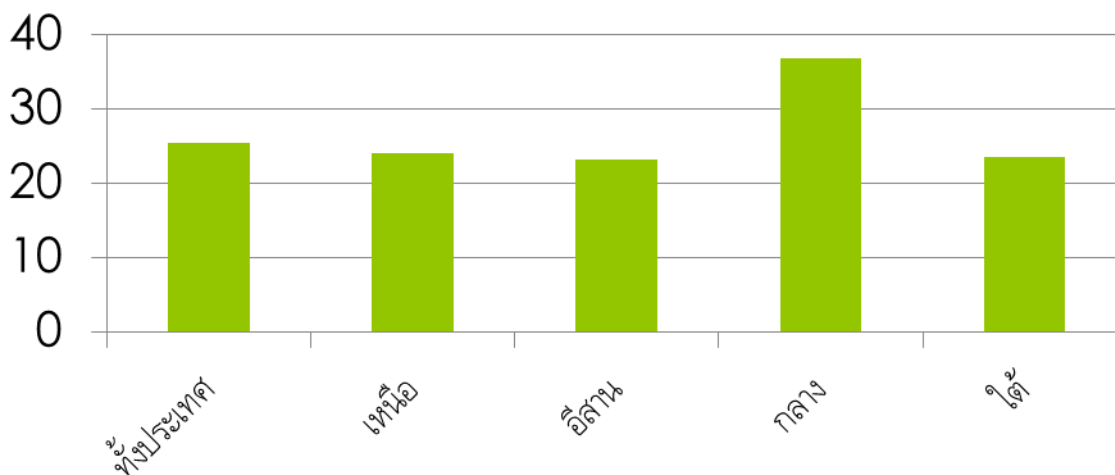
○ ทั้งหมด	25.42	ไร่/ครัวเรือน
○ ภาคเหนือ	24.09	ไร่/ครัวเรือน
○ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	23.17	ไร่/ครัวเรือน
○ ภาคกลาง	36.85	ไร่/ครัวเรือน
○ ภาคใต้	23.59	ไร่/ครัวเรือน

2549

ทั่วประเทศ	22.48 ไร่
ภาคเหนือ	20.68 ไร่
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	21.42 ไร่
ภาคกลาง	29.29 ไร่
ภาคใต้	21.64 ไร่

ขนาดของฟาร์มโดยเฉลี่ย ปี 2554

• ไร่/ครัวเรือน

ที่มา: สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

http://www.oae.go.th/download/use_soilNew/soiNew/landused2554.html

5. โลกาภิวัตน์ การค้าเสรีและการรวมกลุ่มในภูมิภาค

- เมืองชายแดนเติบโตจากการเป็นจุดเชื่อมต่อของไทยกับประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาค ทำให้กลุ่มทุนไทยและทุนข้ามชาติเคลื่อนตัวเข้าไปในชนบทชัดเจนขึ้น เพื่อแสวงหาผลผลิตและวัตถุดิบทางการเกษตร แรงงานราคาถูกข้ามชาติ ที่ดิน รวมถึงตลาดสินค้าระดับล่าง
- การศึกษาพบว่า การกระจายรายได้ที่เมืองชายแดนภาคเหนือแย่ง คนในพื้นที่ (รายย่อย) ได้รับผลประโยชน์แต่ไม่มากเท่าทุนใหญ่
- SMEs อาจใช้เครือข่ายความสัมพันธ์เดิมลงทุนในกิจกรรมข้ามพรมแดนขนาดย่อม เช่น เกษตรพันธะสัญญา ค้าขายการท่องเที่ยว
- นโยบาย กฎระเบียบที่รวมศูนย์ที่ส่วนกลางทำให้ไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของพื้นที่ได้มากเท่าที่ควร เช่น การจัดการด่านชายแดน CIQ
- การเข้ามาของชนกลุ่มน้อยเพื่อการผลิต การค้า การสร้างพื้นที่ทางศาสนา เกิดพฤติกรรมใหม่ที่มีผลกระทบต่อคนในพื้นที่ไม่มากนัก
- การใช้บริการทางการแพทย์ที่จังหวัดชายแดนมีต้นทุน

- การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินบริเวณเส้นทางระเบียงเศรษฐกิจ มีหลายรูปแบบ (กนกวรรณ 2556)
  - พื้นที่เกษตรยังชีพเป็นพื้นที่เกษตรการค้า
  - พื้นที่เกษตรเอกรชน พื้นที่ราชการ พื้นที่ชุ่มน้ำ เป็นพื้นที่การค้า

อนาคตชนบทไทย

อนาคตชนบทไทย

- ศักยภาพภายในภาคชนบท ? : สังคมผู้สูงอายุ การไหลออกของคนหนุ่มสาว
- ปัญหาความสัมพันธ์จีน-ญี่ปุ่น อาจทำให้ญี่ปุ่นเคลื่อนเข้าสู่ไทยในละลอกที่สอง (แทนการลงทุนในจีน)
- การใช้ประโยชน์จากความร่วมมืออาเซียนในการแก้ไขปัญหามลพิษข้ามพรมแดน ได้แก่ แรงงานต่างชาติ การจัดการทรัพยากรร่วม การจัดการพื้นที่ชายแดน
- กระแสอาเซียนเปิดโอกาสในการพัฒนาประสิทธิภาพตลาด
  - การลดต้นทุนการตลาด การขนส่ง
  - การใช้เทคโนโลยีเพื่อลดความเสี่ยงในการผลิตและราคา
  - เกษตรพันธะสัญญา ให้เกษตรกรรวมกลุ่มเพื่อเพิ่มอำนาจต่อรอง และเพิ่มการแข่งขัน

- ความบกพร่องของกลไกตลาดทำให้รัฐต้องเข้ามามีบทบาท
  - การลดความเสี่ยงด้านการผลิต เป็นปัญหาที่ท้าทายมากขึ้นด้วยปัญหาภัยพิบัติ
  - นโยบายที่ดิน เพื่อการกระจายการถือครอง และการใช้ที่ดินที่เหมาะสม (มีผลต่อการจัดการที่ดินและน้ำ)
  - การรักษาทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางวัฒนธรรม
  - การลดการผูกขาดปัจจัยการผลิต ทรัพยากร พลังงาน โลจิสติกส์และการสนับสนุนการเป็นเจ้าของกิจการ
  - การแข่งขัน/ความร่วมมือระหว่างประเทศ ต้องการห้วงจักร จึงไม่สามารถละเลยภาคเอกชนขนาดใหญ่ แต่ก็ต้องการการกระจายการมีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจอย่างเป็นธรรม และรัฐไม่เป็นผู้สร้างอำนาจผูกขาดเสียเอง

ขอบคุณค่ะ

- การพัฒนา international production network ด้านการเกษตร วัตถุดิบการผลิต แปรรูป การตลาด ลดการกีดกันการนำเข้า
- นโยบายการค้าที่ไม่คงเส้นคงวา เช่น การกีดกันการนำเข้าข้าวโพด เพราะแข่งขันสู้ลาวไม่ได้ ? หรือต้นทุนสูงเพราะราคาเมล็ดพันธุ์ที่ผูกขาด ?
- การขายวัตถุดิบยางให้มาเลเซียผลิตเครื่องมือแพทย์ทั้งที่ไทยมียางต้นทาง และเป็น medical hub ปลายทาง R&D
- ประเทศไทยต้องทำงานเชิงยุทธศาสตร์ คิดให้ไกลกว่าแค่เรียนภาษาอังกฤษ การสร้างทัศนคติที่ดีต่ออาเซียน การเตรียมพร้อมรับสังคมสูงวัย และการจัดการภัยพิบัติ